

Tjäderlekplatser och dess upptagningsområden

- En praktisk hjälpmanual

Artfakta om tjädern och tjäderns ekologi finns utförligt beskriven i flertalet rapporter och skrifter. För detaljerad bakgrundsfakta om tjädern som art hänvisas till "Tjädern – en kunskapssammanställning, Johansson och Hellenberg 2017."

Något om tjäderns habitatval

Tjädern kräver stora sammanhängande skogsområden som innehåller en stor variation av successionsstadier och våtmarker (sumpskog, kärr och myr). Flerskiktad, luckig och talldominerad barrskog, gärna i mosaik med sumpskogar och myrar av olika slag är tjädergoda marker, liksom torrare hållmarkstallskog. Förekomst av blåbär i fältskiktet gynnar tjädern. Ogynnsamma tjädermarker är täta grandominerade skogar utan undervegetation samt unga och enskiktade barrskogar. Lövinslag i övrigt barrdominerad skog är positivt särskilt med asp. För stora lövinslag kan dock missgynna tjädern.

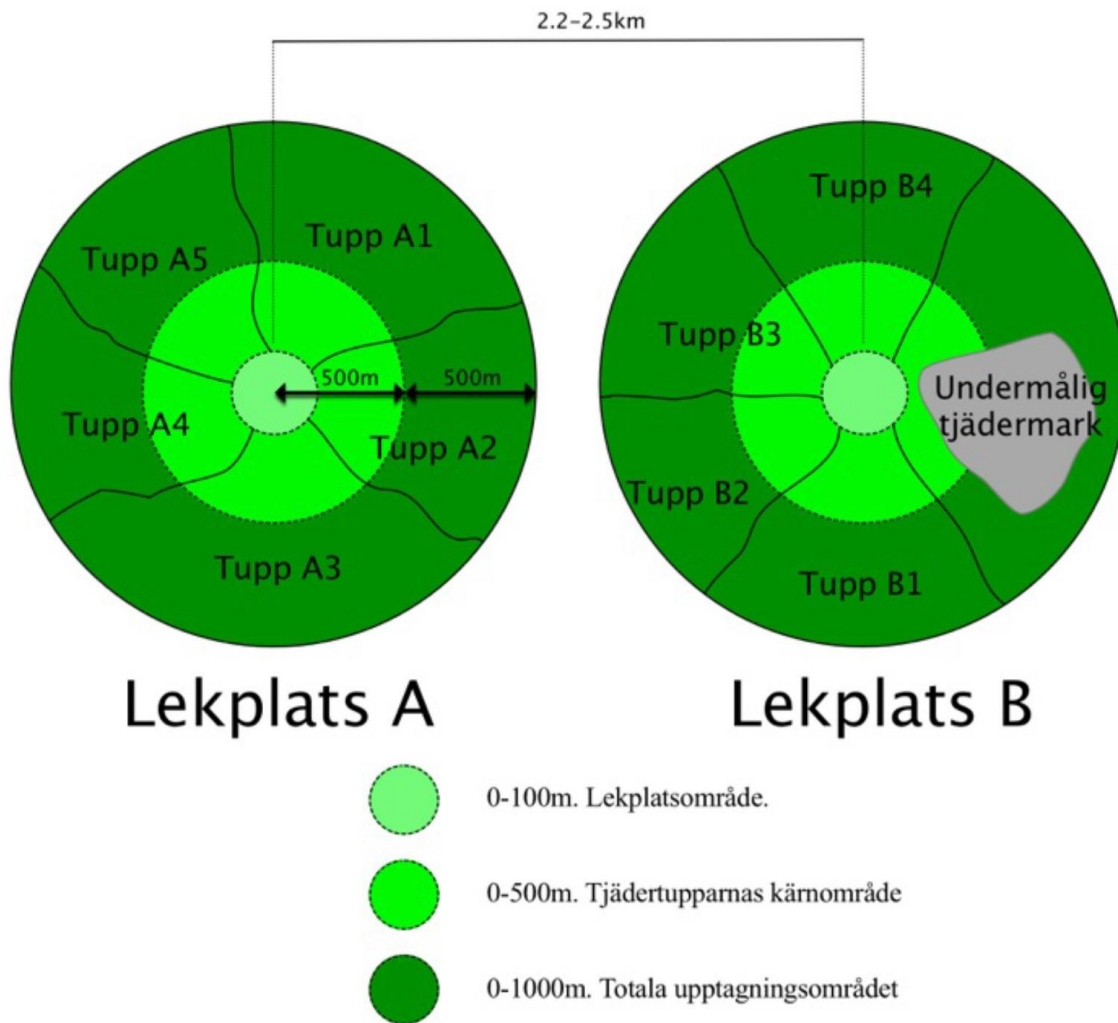
Tjädern – en arenaspelande fågel

Tjädern är en arenaspelande fågel, vilket innebär att tupparna under våren samlas på en gemensam lokal för att utföra sina fysiska dueller. Denna plats i skogen där detta sker kallas för tjädertupparnas lekplats. Detta betyder, något förenklat, att skogen vid denna tid i princip är tom på tjädertuppar utom just på lekplatsen. Detta faktum gör arten relativt lättinventerad, särskilt vid större lekplatser där närvaron av tjädrar är uppenbar.

Lekplatserna kan se mycket olika ut men gemensamt är att lekplatsens utseende inte förändras från år till år vilket är anledningen till att vi finner dem nära myrar, i gammelskog och på hållmarkstallskog och alltså inte i yngre skogar. Om lekplatsen lämnas orörd kan den finnas kvar mycket länge. Exempel finns på lekplatser som funnits på samma plats i över hundra år. Ofta har platserna namn på kartan som återspeglar detta, t ex Lekmyren, Tjäders mosse eller Vinfageråsen (Vin är en äldre synonym för lek). Om den gamla skogen finns kvar på dessa platser finns nästan alltid tjäderleken kvar.

Tupparnas revir är "tårtbitsformade" med lekplatsen i spetsen. Varje tupps revir sträcker sig en dryg kilometer ut från mitten. Detta innebär att en lekplats med tillhörande tupprevir är cirkelformad med radien 1 km och med lekplatsen i centrum av cirkeln. Ett sådant område upptar ca 300 ha. I områden med kontinuerligt skogslandskap och med tillräckligt gynnsamma förhållanden för tjäder, ligger lekplatserna ca 2.0-2.5 km från varandra. Tupparnas "tårtbitar" är överlappande så är de strikt sett inga revir, även om de ofta kallas detta. Man kan därför även kalla dem hemområden.

Detta område, 500 m från lekplatsens mittpunkt, kallar vi för kärnområde (eller inre upptagningsområde) och är alltså ett område som är relativt känsligt för hyggesbruk. Kalhyggen inom kärnområdet påverkar alltid lekplatsen negativt.



Bilden ovan är en förenklad bild som visar hur tupparnas revir kan se ut kring två intilliggande lekplatser, där lekplats B har ett område med undermålig tjädermark, t ex ett kalhygge nära lekplatsen. Bilden visar avstånden mellan lekplatserna, samt tupparnas kärnområde. Under inventeringsperioden vistas så gott som samtliga tuppar inom kärnområdet och under morgontimmarna är de allra flesta inom ett par hundra meter från lekplatsens centrum. Observera att för tjäderhönorna gäller inte dessa revir och hönorna vistas ofta betydligt längre bort från lekplatsen under året än vad tupparna gör.

INVENTERINGSMETODIK

Förutsättningarna för inventering skiljer sig markant mellan norra och södra Sverige. I norr har vi stora långsträckta områden med myrmarker som tjädern är knuten till och det kan vara mycket svårt att veta var man ska börja. I södra delen av landet är situationen en helt annan: tätare bebyggelse och småskaligt skogsbruk gör att de platser där tjädern kan finnas är ytterst begränsade. Ytterligare en skillnad är avsaknaden av snö under spelperioden här, vilket försvårar inventeringen. Inventering på skidor är annars en mycket effektiv metod i norra Sverige för att identifiera tjäderns lekplatser.

Inventeringen av lekplatserna har utförts i flera steg som beskrivs utförligare nedan:

1. Lokalisering av lämplig biotop
2. Morgoninventering
3. Kvällsinventering
4. Övernattning med kväll + morgoninventering

1. Lokalisering av lämplig biotop.

Denna metod utgår helt och hållet från den av Ingemar Hjorth lanserade "tårtdagsmodellen" (Hjorth 1994) där varje revir sträcker sig drygt en km från lekplatsen. Detta betyder då att vi letar efter sammanhängande skogslandskap där en cirkel med radien en kilometer får plats utan att träffa större bebyggelse, väg eller sjö. Metoden utförs inte i fält utan är alltså en analys på landskapsnivå. Med hjälp av Skogsstyrelsens informationstjänst "Skogens Källa" (nu "Skogsdataportalen") där de senaste årens avverkningar framgår, görs sedan en bedömning om tillräcklig mycket av skogen finns kvar för att kunna hysa en tjäderpopulation. I dessa fall finner man lekplatsen i cirkelns mittpunkt, dvs en dryg kilometer från öppet landskap eller på annat sätt olämpligt tjäderbiotop. Denna metod har visat sig vara mycket effektiv i denna del av landet där tjäderpopulationerna med tillhörande lekplats egentligen inte får plats på så många ställen. Om en lekplats har hittats finner man, med samma metod, nästa lekplats drygt två kilometer från den första förutsatt att biotopen är någorlunda intakt. Nyckeln till att hitta flera lekplatser kan alltså vara att hitta den första, eftersom lekplatserna ofta är positionerade med det ungefärliga avståndet.

2. Morgoninventering/spillningsinventering

Denna del av inventeringen utgår från de områden som har pekats ut i föregående punkt och utförs under lekperioden 10:e april till 10:e maj, omkring kl 07-11 på förmiddagen. Anledningen till detta är att vi vill vara säkra på att tupparna finns på plats vid tjäderleken vilket underlättar inventeringen. Uppflog av tupp kommer då att direkt indikera att vi är i närheten av en lekplats. Vi vill heller inte vara ute för tidigt för att undvika att störa tupparna i den händelse att vi påträffar en lekplats. Området inventeras ofta i sin helhet men med början där lekplatsen teoretiskt bör ligga och med fokus på mindre mossar och våtmarker omgivna av äldre skog. Särskilt flikiga mossar och inbuktningar i mossar och halvöar med fastmark emellan brukar vara populära lekplatser. Under inventeringen fokuseras på att identifiera uppflog och tjäderspillning samt vid misstanke om spelplats även den karakteristiska spelspillningen.

Denna spelspillning ger tupparna endast ifrån sig under själva spelet och är, i motsats till den vanliga tallbarsspillningen, kort, vitaktig i de yttre delarna och ger ett "avklippt" intryck. Vid stora mängder av spelspillning på exempelvis en bergshäll eller under en tall kan man vara säker

på att en spelplats har hittats. Spillningshögar under träd kan också vara en ledtråd då det rör sig om tappar som tagit nattkvist i närheten av lekplatsen. Även blindtarmstömningar (brunaktiga lättflytande högar). Varje rutt man ger sig ut på registreras med GPS och sparas och iakttagelser såsom tjäderspillning, spelspillning, uppflog, blindtarmstömningar och fjädrar m.m. registreras också.

Det skall sägas att spillningsinventering under denna period även kan ske på annan tid än morgonen. Eftersom i synnerhet tappararna befinner sig i omedelbar närhet av lekplatsen (0-500 m) i mitten och slutet av april är detta en bra period att även spillningsinventera även dagtid.

3. Kvällsinventering.

Kvällsinventering utförs när man vet lekplatsens ungefärliga läge och görs för att få veta mer detaljer om lekplatsens exakta position samt antal tappar. Antal deltagare vid en kvällsinventering bör vara mellan tre och fem personer och inventeringen utförs kvällstid mellan kl 19-22. Inventeringen bygger på det faktum att alla tappar vid en lekplats kommer inflygande med ett ljudligt brak till lekplatsen varje kväll under spelperioden från solens nedgång och under en timme framöver. Det bör betonas att man bör vara på plats i god tid (ca 1 timme) innan förväntad ankomst av tjädrarna för att inte störa och skrämja iväg dem från lekplatsen.

Metoden går ut på att deltagarna placerar ut sig runt den förmodade lekplatsen med max 100 m mellanrum och registrerar kompassriktning, klockslag samt avstånd till de inflygande tjädrar som hörs. Efteråt sammanställs informationen och man får då en mycket bra bild över lekplatsens placering och antal tappar. Kvällsinventering är en tydlig bekräftelse på att man konstaterat en lekplats. Man bör inte registrera en säker lekplats i t.ex. artportalen innan man konstaterat den genom en kvällsinventering. OBS! En registrerad lekplats måste rapporteras med exakta koordinater och med häckningskriterie 6 (parning/parningscermonier) för att hamna som registrerad lekplats i skogsstyrelsens register över konstaterade lekplatser. Häckningskriteriet parning/parningscermonier är i och med kvällsinventeringen avklarat eftersom en del i parningscermonierna just är tapparnas spel. En väl utförd kvällsinventering ger därför i regel betydligt bättre information om tjäderlekplatsen storlek dvs antalet tappar, samt mittpunkt än vad övernattning på lekplatsen gör. Dessutom minimeras risken för störningar av lekplatsen.

4. Övernattning.

Övernattning på lekplatsen är en tidskrävande inventeringsmetod för detaljinventering och bygger på att man övernattar i gömsle mellan ca kl 19.00 – 10.00/11.00 nästföljande dag. Den innebär att man kan registrera både inflygande tappar på kvällen, nattspelet samt spelet tidigt på morgonen. Detta ger en mycket god och säker bild av storleken och placeringen på lekplatsen och bjuder dessutom på tjäderspel (under förutsättning att man placerat sig rätt). Observera att uppslagna gömslen som tillfälligt placeras ut kan störa spelet och i värsta fall kan det t o m upphöra. Tappararna verkar vara på sin vakt mot nya inslag i skogen. Det är därför en klar fördel att placera ut gömslet ca 1 vecka innan besöket och låta det stå där så att fåglarna kan vänja sig. För publika lekplatser som är kända rekommenderas starkt att man gör någon form av fasta gömslen. Artskyddsförordningen gäller alla typer av störningar, så det är viktigt att man väl tar hand om en lekplats som blivit känd.

Bilder på fjädrar och spillning



Fjädrar från slagen tjäderhöna (överst),
stjärtfjädrar från tjädertupp (vänster) samt
fjäderdun (nedan).



Det krävs en viss träning för att bli duktig på spillningsinventering. Var man skall leta t.ex. Det lönar sig ofta att leta på upphöjningar som berghällar, tunnare jordtäckte och där vegetationen är tunnare. Kantzoner är vegetationen mellan fastmark och mossar eller sumpskogar och det är bra platser att leta efter spillning, eftersom tjädrarna ofta uppehåller sig i dessa miljöer. Spillningen torkar dock snabbare på dessa platser och kan smulas sönder och försvinna efter ett regn. Därför kan det också löna sig att leta i tallmossar om man misstänker tjäder i området.

Spillning och spillningshögar kan man leta under tallar som ser tjäderbetade ut. Dessa brukar vara lite spretigare än andra och sakna en del barr om de är välbetade. Tjädern kan utnyttja såväl grövre och stora tallar som ganska små och klena, vilket gör det svårt att koncentrera sig för mycket på detta.



Vänstra bilden visar spillning på en sten. Med träning skapar man en sökbild efter dessa ostbågelika spillningen. Spillningen påminner om orrens, men denna är minder och tunnare och består av björkfrön m.m. om man dissekerar den till skillnad från tjäders som domineras av tallbarr.

Till höger en mer intorkad spillning. Till vänster har spillningen lagts på en stubbe. Även om spillningen kan finnas släppt lite varstans så är det lättast att hitta den vid upphöjningar i terrängen eller där vegetationen är mindre framträdande.

Hur länge spillningen finns kvar är svårt att säga, men det går att hitta spillning från fjolåret tidigt på våren, s.k. fjolårsspillning.



Spillningshögar hittar man ofta under träd där tjädern har övernattat. Den kan bestå av stora högar. Äldre spillning blir ofta lite blekt och är torr, att jämföra med mer färsk spillning på översta bilden.



Spillningen varierar och är något grövre i sumpskogar eller mossar där konsistensen blir fuktig, vilket gör att spillningen sväller. Ofta kan spillningen också ha annan konsistens och t.ex. bestå av våtmarksväxter som tuvull i våtmarksområden. I barrskogen består den huvudsakligen av tallbarr. (syns tydligt i nedersta bilden)



Spelspillningen är mindre, typiskt avklippt i små bitar och ofta vit till färgen. Hittar man spelspillning har man funnit en lekplats. Tuppen rör sig över ett antal kvadratmeter under spelet och spillningen blir därför utspridd över en ganska stor yta. Hittar man en spelspillning skall man därför leta runt rejält. Med all säkerhet finns det fler och man har lyckats hitta lekplatsen.



Lekplatsen kan se ut på många olika sätt.....

Var och hur skall jag börja leta potentiella tjäderlekplatser?

Du behöver ha en karta, topografisk karta (terrängkartan) fungerar bäst för detta ändamål. Mer avancerat och lättarbetat är att skaffa sig GIS-kunskap och börja ladda ner egna skikt till egen dator. GIS-program kan man gratis ladda ner från Qgis <https://qgis.org/en/site/> Qgis är lättarbetat och man behöver inte så mycket datavana för att lyckas bygga upp ett system för detta.

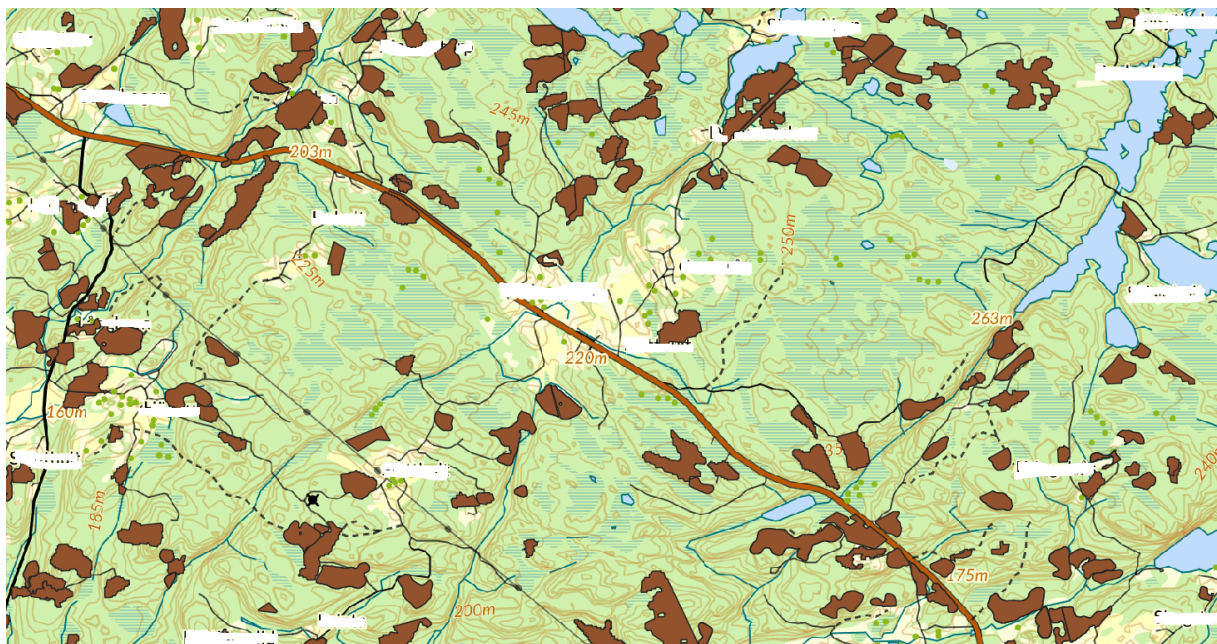
När det gäller olika skikt som är användbara för tjäderlekplatsinventering är det mesta är idag gratis och lättillgängligt t.ex. på skogsdataportalen <https://www.skogsstyrelsen.se/skogsdataportalen>

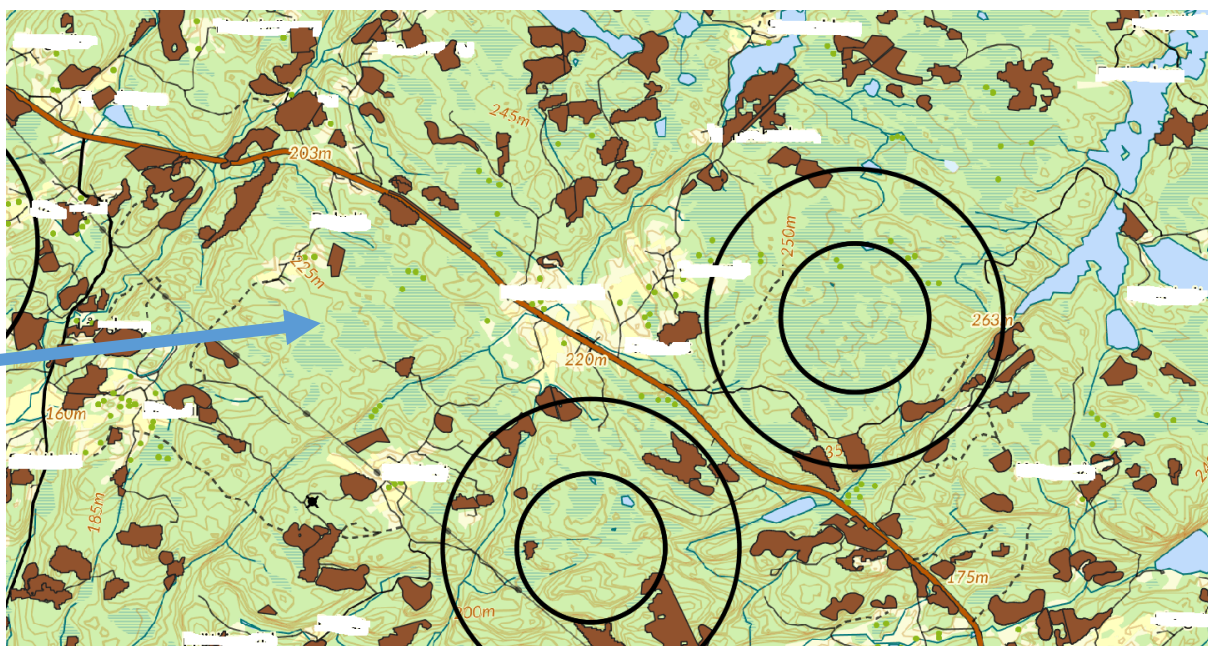
Har man inte dessa möjligheter går det också att använda skogskartan som Skogsstyrelsen tillhandahåller <https://kartor.skogsstyrelsen.se/kartor/> På skogskartan kan man växla mellan flikarna "skogens pärlor" och "skogliga grunddata" för att se t.ex. avverkningar.

Har man ett system för detta är det mest användbara skiktet "utförda avverkningar". I vårt skogslandskap är det främst större avverkningar som är problemet för tjädern som gör att man påträffar lekplatserna i regel i områden som saknar en större mängd avverkningar och där möjligheten finns att lägga en cirkel med diametern 2 km utan att träffa på något av större öppna områden t.ex. avverkningar, bebyggda områden sjöar, större vägar och jordbruksmark. Även större öppna högmossar saknar tjädrar, medan de gärna håller till i kanterna av dessa. Ibland kan man hitta mindre lekplatser också i områden med mindre än en cirkel på 2 km. Ju mindre en lekplats är desto svårare blir det att konstatera denna. Riktigt små lekplatser med bara enstaka eller 2-3 tuppar kan flytta runt en hel del vilket försvårar letandet betydligt. Bättre därför att satsa på att hitta de större kvarvarande lekplatserna.

Bilden nedan visar ett exempel på ett utsnitt i landskapet där det gömmer sig två lekplatser. I detta fall kanske det är ganska lätt att veta var man bör leta. Det blå strecket ovanför kartan visar en sträcka på 1 km. (Facit hittar du på nästa sida)

1 km 





Ringarna visar de två lekplatsernas teoretiska upptagningsområde. Dessa är ju aldrig exakta, men det har visat sig vara ett mycket praktiskt och användbart sätt att ändå bedöma tjäderns utbredning och utifrån det kunna bedöma populationens behov av hänsynsområden. Som synes har tjäderna valt sin lekplats så långt från störande moment som möjligt. Kärnområdet (inre upptagningsområdet) är 500 m i diameter från cirkelns centrum där lekplatsens centrum är belägen. Denna yta är ungefär 80 ha. Det kan ta allt från några timmar till ibland flera besök för att hitta lekplatsen. I detta fall kan vi konstatera att vägen varit en tydlig avdelar för de två lekplatserna på bilden. Den översta lekplatsen kunde likagärna varit belägen längre norrut, vilket gör att den bör varit betydligt svårare att hitta än den södra som bör varit lättare att lokalisera då större avverkningar sannolikt begränsat alternativen.

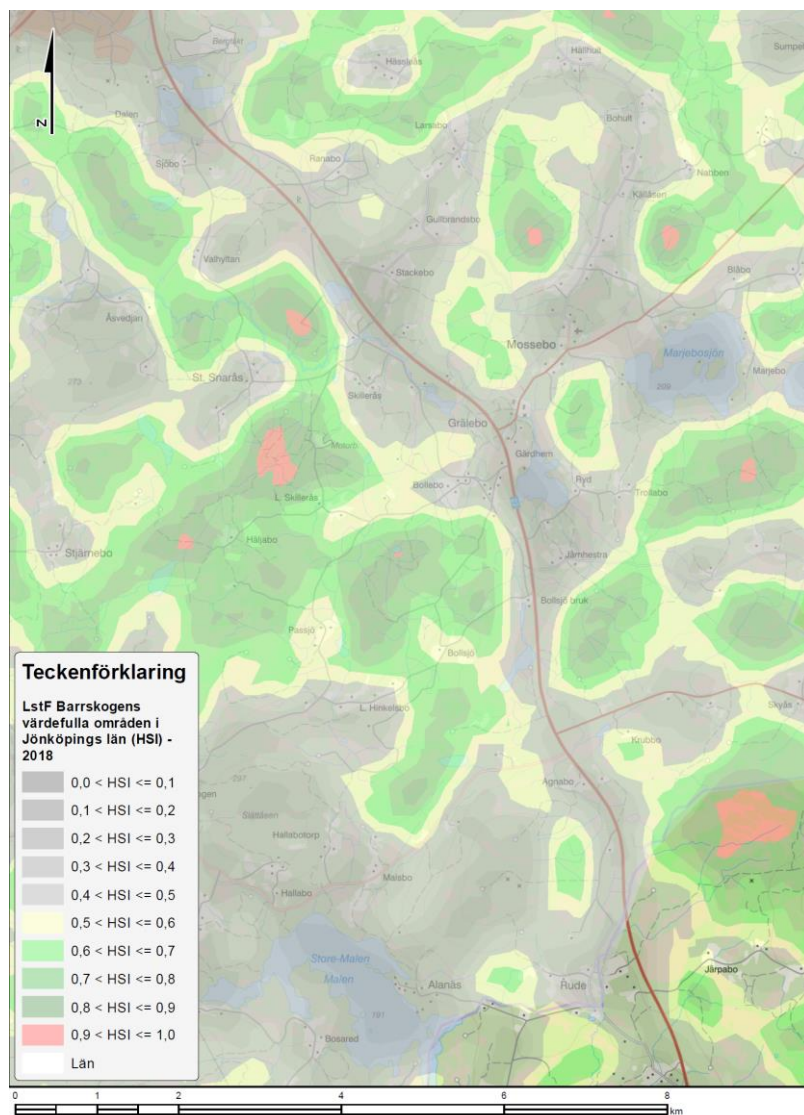
Pilen pekar på möjligheten till ytterligare en lekplats. Avståndet mellan centrum på den södra till pilen är ca 2,2 km vilket brukar vara det avstånd lekplatserna befinner sig från varandra. Det är emellertid sällan man finner lekplatser som har direktkontakt med en annan i de trakter i södra Sverige där tjäderna har en mer fragmenterad och fläckvis utbredning. I detta kartutsnitt finns dock en rikedom av sumpskogar och våtmarker som hittills varit någorlunda fredade från avverkningar, vilket gjort att tjäderna kunnat etablera lekplatser. Den norra lekplatsen är en stor lekplats på närmare 10 tuppär medan den södra är hälften så stor. Mindre kvalitativa biotoper och mer fragmentering sätter begränsningar för lekplatsens storlek i söder.



Typiska platser att hitta tjäderlekplatser är runt myrflikar. Där skogen gör inbuktningar i myrmarken brukar vara bra ställen att leta runt efter spillning och andra spår. På bilden hittades lekplatsen där pilen pekar. Genom att metodiskt leta längs denna typ av flikiga mossar kan man hitta nya tjäderlekplatser.

Habitatmodeller för tjäder

Habitatmodeller är användbart för att inventera efter tjäderlekplatser. Habitatmodellen utgår från habitatkartor där ett stort antal biotyper läggs in som pixlar med 25x25 meters storlek. Den dominerande biotypern i varje pixel får en färg och därefter byggs ett system med olika färger upp som knyts till en viss biotop. Därefter värderas biotopen utifrån värde för tjädern och andra parametrar kan läggas till som myrkantslängd, vägar etc. Dessa kan öka eller minska värdet för aktuell pixel. Slutligen skapas ett HSI-index (habitat suitable index) ett slags sannolikhetsindex över tjädergoda och tjäderdåliga miljöer.



Länsstyrelsen i Jönköpings län har tagit fram en HSI-analys med fokus på tjäder i Jönköpings län. HSI-analysen har visat sig vara ett mycket bra verktyg för att identifiera värdefulla livsmiljöer för tjäder. HSI-analysen bedömer markens kvalitet för tjäder baserat på underlag från ett stort antal källor och klassar analysområdet med ett index från 0 – 1,0, där de lägre indexvärdena innebär obefintliga eller låga värden för tjäder, från och med indexvärde 0,5 kan området antas hysa viss ekologisk funktion för tjäder och värden från och med 0,7 kan sägas utgöra goda, ekologiskt funktionella livsmiljöer för tjädern. Ju högre värde desto mer sannolikt att det finns en tjäderlekplats i området.

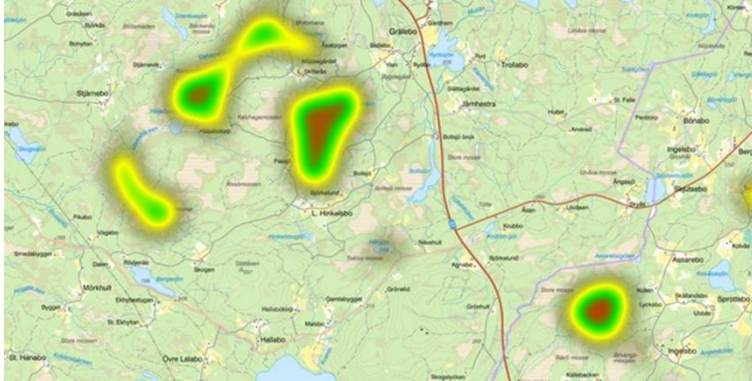
Kartan ovan visar ett utdrag från denna modell som finns på Jönköpings läns publika webbkarta¹ Kartlagret finns under naturvård-biotopinventeringar-Lstf Barrskogens värdefulla områden

BirdLife Sverige anser att habitatmodeller av tjäder, tretåig hackspett och mindre hackspett borde tas fram av fler länsstyrelser. Habitatmodeller har tagits fram för mindre hackspett för Västra Götalands län. Habitatmodell för tretåig hackspett har tagits fram för Västerbottens län.

¹ <https://ext-geoportal.lansstyrelsen.se/standard/?appid=82af5da19f4c47d497c96a3261d82304>

Habitatmodell för att hitta tjäderlekplatser

Vi har själva tagit fram en egen version på habitatmodell som istället för tjädergoda miljöer inriktar sig helt på att peka ut tjäderlekplatser direkt. Denna har vissa funktioner som saknas i habitatmodellen ovan och sorterar bort områden som är mindre sannolika som tjäderlekplatser. Bl.a. tar den hänsyn till större sjöar, vägar och större avverkade skogsområden.



Till vänster visas ett utdrag av modellen för en geografisk yta. Modellen kan till skillnad från ovanstående skapa sannolikhetsvärden för hela landet och man kan välja ut större eller mindre utsnitt. Observera att modellen på intet sätt garanterar lekplats i området, men finns det en lekplats så är chansen ganska stor att modellen pekar ut denna.

Färgerna och storleken på utpekad yta står i proportion till områdets sannolikhet att det finns en lekplats. Är det en stor röd yta så är sannolikheten stor att det finns en lekplats inom detta område, dock inte nödvändigtvis inom det röda området, men inom den utpekade ytan. I exemplet finns således sannolikhet för två-tre lekplatser, en till höger om vägen och 1-2 till vänster om vägen. Vid en inventering av två av dessa upptäcktes en tjäderlekplats.

Vill du ha mer information om modellen så kontakta christer.johansson@birdlife.se

Jag har hittat en tjäderlekplats – så vad gör jag nu?

Hittas en tjäderlekplats bör den rapporteras i Artportalen. Tjädern är en skyddad art, vilket betyder att rapporteras den med häckningskriterier så syns inte observationen publikt. Tyvärr finns mängder med kunskap kring tjäderlekplatser som inte är kända för myndigheterna eftersom de ännu inte rapporterats i artportalen. Uppmaningen är därför att rapportera i dessa. Artskyddsförordningen innebär att tjäderlekplatser skall ges den hänsyn de behöver för att fortleva. Myndigheterna Skogsstyrelsen och länsstyrelsen är skyldiga att skriva ett artskyddsbeslut kring förekomst av en tjäderlekplats. Finns det brister i hänsynen finns möjlighet att överklaga detta hänsynsbeslut.

The screenshot shows the Artportalen reporting interface. On the left, the 'Fyndegenskaper' section contains fields for 'Artnamn' (Tjäder), 'Infoga datum' (2021-08-07), 'Startdatum', 'Slutdatum', 'Antal', 'Ålder/stadium', 'Aktivitet' (parning/parningsceremonier), and 'Publik kommentar'. A yellow tooltip explains that sightings of protected species are not public and that users can choose to mark them as protected. On the right, the 'Fyndplats' section includes a map, 'Koordinatsystem' (Geographic WGS 84), 'Längdgrad', 'Breddgrad', 'Noggrannhet', 'Diffusion', 'Huvudlokal', and 'Projekt'. A green 'Spara fynd' button is at the bottom right.

Ovan visas rapportsidan för artportalen. När man noterar arten tjäder dyker tecknet för skyddad art upp. Under rutan för "privat kommentar" finns en rullist för "skydda t o m". Här kan man välja hur länge man vill att observationen skall vara skyddad. Under aktivitet är det viktigt man rapporterar med häckningskriterie 6 (parning/parningscermonier) för att hamna som registrerad lekplats i skogsstyrelsens register över konstaterade lekplatser. Häckningskriteriet parning/parningscermonier är i och med kvällsinventeringen avklarat eftersom en del i parningscermonierna just är tupparnas spel.

OBS! En registrerad lekplats måste också rapporteras med exakta koordinater eller exakt plats eftersom Skogsstyrelsens register bara fångar upp fynd inom ett visst avstånd från exempelvis en avverkning som anmäls. Skapa därför helst en ny lokal i samband med din rapportering som är så exakt som möjligt i förhållande till tjäderlekplatsens position.

Om det sker en avverkningsanmälan inom 500 meter från lekplatsen kommer detta indikeras i Skogsstyrelsens datasystem och man blir skyldig att undersöka ärendet vidare och skriva ett artskyddsbeslut. Förhoppningsvis tar även myndigheten kontakt med rapportören.

Vi har nyligen skapat ett system för att kontrollera att avverkningsanmälningar inom 500 meter från lekplatser faktiskt föranleder skogsstyrelsen att agera. Detta system bygger på att man anmäler intresse för detta till oss och att koordinaterna för lekplatsen anmäls till oss. När en avverkningsanmälan lämnas in inom 500 meter får rapportören ett mail om detta. (utöver rapportören har då endast två personer kännedom om detta). Vill du veta mer så kontakta christer.johansson@birdlife.se Vill man inte lämna ut sina lekplatser till ovanstående system så återstår möjligheten att bevaka avverkningsanmälningar på egen hand genom www.avverkningskoll.se I detta system kan man prenumerera på avverkningsanmälningar inom ett visst begränsat geografiskt område som man bestämmer själv.

Tjädern, lagstiftningen och certifieringen

Någon känner kanske en uppgivenhet kring att rapportera tjäderlekplatser, eftersom de ändå till slut avverkas. Denna skrift och de exempel på bra miljöhänsyn kring lekplatser som finns vill visa på motsatsen. Tjäderlekplatser har under lång tid haft ett skydd i Skogsvårdslagen. I äldre upplagor av föreskrifterna i skogsvårdslagen stod t.ex. följande;

"19 § Skador till följd av skogsbruksåtgärder ska undvikas eller begränsas för växt- och djurarter som enligt Naturvårdsverkets beslut den 28 april 2010 är rödlistade i kategorierna akut hotade, starkt hotade, sårbara eller nära hotade. På samma sätt ska hänsyn tas till spelplatser för tjäder och till växt- och djurarter som är ovanliga i regionen."

Den eventuella hänsyn som togs var i de flesta fall otillräcklig. Detta eftersom skogsvårdslagen har en intrångsbegränsning som satte ett maxtak på den hänsyn som kunde tas till en tjäderlekplats. Var markägaren inte villig att ta ytterligare hänsyn hade lagen ingen möjlighet att utkräva något extra.

Även FSC-certifieringen har under lång tid haft speciella skrivningar kring tjäderlekplatser. I den tidigare standarden (upphörde november 2020) står om tjäderlekplatser att;

"Skogsbrukare ska dokumentera förekomst och hänsyn gällande kända rovfågelbon och tjäderspelplatser samt genomföra påvisbara åtgärder för att skydda dessa". (För skogsägare med mindre än 5000ha skogsmark undantas kravet på dokumentation)

I nuvarande FSC-standard (efter november 2020) står att; *"I samband med skogsbruksåtgärder tas hänsyn till kända tjäderspeplatser"*.

Det kan tyckas att skyddet för tjäderlekplatser därmed försvagats i FSC-standard. Dock skall man komma ihåg att under denna tid har artskyddsförordningen börjat tillämpas (vilket inte var fallet tidigare). Tillämpningen har inneburit väsentliga skärpningar kring hänsynen, eftersom artskyddsförordningen inte tar hänsyn till intrångsbegränsningen såsom Skogsvårdslagen gör. Eftersom artskyddsförordningen ligger i miljöbalken övertrumfar dessa Skogsvårdslagen. Besluten som tas skall säkerställa att artens ekologiska funktion inte försämras, detta oavsett om arten har god bevarandestatus eller inte². För tjäderlekplatser innebär det att funktionen av lekplatsen skall finnas kvar efter att skogsbruksåtgärden är utförd.

Aktuella riktlinjer för artskyddsförordningen klargör också att ärenden skall avslutas med beslut, då beslut ger markägare/verksamhetsutövare rättssäkerhet, kan överklagas och underlättar uppföljande tillsyn. Det skall betonas att även Naturvårdsföreningar enligt Århusdeklarationen har rätt att överklaga den typen av artskyddsbeslut som myndigheterna tar.

Domstolspraxis som berör tjädern och dess lekplatser

Domstolsprocesser där tjäderns som art varit inblandad har gett följande praxis: (praxis innebär att domstolens högsta juridiska instans tagit ett beslut som skall vara vägledande för andra domstolar att följa i framtida liknande domstolsfall)

² Den 4 mars meddelade EU-domstolen dom i mål om förhandsavgörandeförhandsavgörande angående hur förbudet i fågel- och livsmiljödirektiven ska tolkas. För att förbudet ska gälla räcker det nu med att en individ av en skyddad art enligt livsmiljödirektivet påverkas av verksamheten och det spelar ingen roll om den skyddade artens bevarandestatus är hotad eller gynnsam.

Artskyddsförordningen är tillämplig på skogsbruk

Av EU-domstolens praxis följer att fridlysningsbestämmelserna i 4 och 7 §§ art-skyddsförordningen är tillämpliga på skogsbruk och kan innebära en begränsning av den pågående markanvändningen. Medlemsstaterna kan inte göra generella undantag för skogsbruksåtgärder från de krav som följer av EU-rätten³. Att fridlysningsbestämmelserna i artskyddsförordningen även gäller pågående markanvändning och ska tillämpas på skogsbruksåtgärder har också bekräftats av Mark- och miljööverdomstolen i ett flertal fall^{4,9}. Av EU-domstolens praxis följer också att reglerna ska tillämpas strikt⁵.

Artskyddsförordningen skyddar fåglars fortplantningsområden och viloplats

Enligt 4 § första stycket 4 artskyddsförordningen är det förbjudet att skada eller förstöra djurens fortplantningsområden eller viloplats, oavsett om det sker avsiktligt eller oavsiktligt. Villkoren är alltså strängare än för 4 § första stycket 1-3 i art-skyddsförordningen. Begreppen "skada eller förstöra" bör tolkas som att även en gradvis försämring är otillåten. Gemensamt för skyddet av djurens fortplantnings-områden och viloplats är att dessa inte får påverkas av mänskliga aktiviteter på ett sådant sätt att platserna i fråga förlorar sin kontinuerliga ekologiska funktion för berörda arter. Med detta avses att ingreppet inte får innebära att området tappar de egenskaper som gör det betydelsefullt för arten ifråga. Platserna behöver skyddas även när de inte används så att funktionen finns kvar när arten återvänder för att lägga ägg eller föda ungar. Detta gäller sådana områden som används regelbundet, men inte nödvändigtvis varje år. Om platserna bara används någon enstaka gång omfattas de bara av skyddet när arten i fråga uppehåller sig där. Detta innebär att skyddet inte gäller en arts biotop i sig, oavsett om en art använder dem.

Det är nu klarlagt att paragrafen även skyddar fåglars fortplantningsområden och viloplats. Det har klargjorts i svensk rätt⁶ och även av EU-domstolens praxis framgår att skyddet av fåglarna ska motsvara det för de övriga arterna i art- och habitatdirektivet⁷. Vad som är ett fortplantningsområde och en arts viloplats varierar från art till art. För en fågelart som tjäder kan det vara spelplatsen samt de biotoper kycklingarna nyttjar⁸.

Artskyddsförordningen ska ses som en precisering av de hänsynsreglerna i 2 kap. miljöbalken

Syftet med miljöbalken är att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer kan leva i en hälsosam och god miljö. I andra kapitlet miljöbalken finns allmänna hänsynsregler som gäller för alla som bedriver, avser att bedriva eller har bedrivit en verksamhet. Dessa regler gäller också för alla som vidtar eller avser att vidta någon åtgärd som kan vara av betydelse för människors hälsa eller miljön. De allmänna hänsynsreglerna riktar sig i första hand till verksamhetsutövare, men även till andra som vidtar åtgärder. Här tas de regler upp som är av störst betydelse för riktlinjerna för handläggning av artskyddsärenden i skogsbruket.

Av praxis framgår att artskyddsförordningen ska ses som en precisering av de allmänna hänsynsreglerna i 2 kap. miljöbalken⁹.

³ Se bl.a. EU-domstolens avgöranden i Case 412/85, C-98/03, C-6/04, C-383/09, C-183/05 och C-192/11

⁴ Se bl.a. MÖD 2017:7, MÖD 2018:18 och Mark- och miljööverdomstolens dom den 20 december 2018 i mål nr M 10104-17

⁵ EU-domstolens avgörande i C-103/00

⁶ Mark- och miljööverdomstolens dom den 20 december 2018 i mål nr M 10104-17

⁷ C-441/17" Białowieża"

⁸ Mark- och miljööverdomstolens dom den 20 december 2018 i mål nr M 10104-17

⁹ Bl.a. MÖD 2013:13, MÖD 2014:48 och MÖD 2018:18

Exempel på tillämpning av artskyddet på tjäder

Naturvårdsverket och Skogsstyrelsen har tagit fram gemensamma riktlinjer för handläggning av artskyddsärenden i skogsbruket. Till dessa riktlinjer finns fingerade exempel på hur en bedömning av artskyddsärenden bör tillämpas. Nedanstående är ett exempel på detta:

Tjäder – försiktighetsmått med stöd av 12 kap. 6 § miljöbalken (4 § artskyddsförordningen)

Skogsstyrelsen får in en avverkningsanmälan på ett större område under vårvintern.

Skogsstyrelsen har en uppgift om att det finns en spelplats för tjäder i området. I rödlistan anges tjädern som livskraftig (LC) 2020 men 90 % av populationen återfinns i landets norra delar. I den artvisa vägledningen anges att fågeln främst förekommer i skogsområden större än 300 hektar och vill ha uppvuxen gles eller luckig, talldominerad skog med inslag av asp och ett tätt fältskikt av blåbärsris i en mosaik med sumpskogar och våtmarker. Spelplatserna finns ofta i eller i anslutning till skogliga impediment.

I sina kontinuerliga möten om artskydd och skogsbruk pratar Skogsstyrelsen och länsstyrelsen ofta om tjäder och har gjort en gemensam bedömning att om ytterligare spelplatser och uppfödningssmiljöer försvinner i den del av länet där avverkning nu planeras finns stor risk att artens bevarandestatus påverkas negativt. Länsstyrelsens arbete med grön infrastruktur har stärkt den bedömningen. Skogsstyrelsen bedömer att artskyddsförordningens förbud aktualiseras, stämmer av bedömningen per telefon med länsstyrelsen och dokumenterar detta i en tjänsteanteckning.

Skogsstyrelsen tar upp ärendet som ett 12:6-samråd. Handläggaren tar kontakt med markägaren som uppger att det här är den enda slutavverkningsskog som finns på fastigheten samt att hen aldrig sett tjäder i området. De bestämmer att de ska ses i fält och då det är under speltid meddelar länsstyrelsen att de vill delta. Vid fältbesöket konstateras att platsen fortfarande är spelplats. Det finns även lämpliga kycklingsmiljöer inom det avverkningsanmälda området. Skogsstyrelsen och länsstyrelsen bedömer att det finns risk att en avverkning kommer att negativt påverka områdets kontinuerliga ekologiska funktion för arten vilket framförs till markägaren direkt. Markägaren delar inte myndigheternas bedömning utan avser avverka enligt anmälan. Skogsstyrelsen och länsstyrelsen bedömer att försiktighetsmått kan vidtas för att förbuden i artskyddsförordningen inte ska aktualiseras. Skogsstyrelsen fattar beslut med stöd av 12 kap. 6 § miljöbalken och förelägger om försiktighetsmått. I beslutet finns en upplysning om att om försiktighetsmått inte vidtas krävs dispens från artskyddsförordningen för åtgärden. Kopia skickas till länsstyrelsen och Naturvårdsverket.

Aktuellt domstolsärende om tjäder

Det finns för närvarande flera domstolsärenden som berör tjädern och tjäderlekplatser. Nedan återges ett av dessa. Mark- och miljödomstolens beslut är överklagat till Mark- och miljööverdomstolen och har fått prövningstillstånd.

Utdrag från domen

Föreningen Rädda Svartedalens Vildmark fick rätt i Mark- och miljödomstolen när man hävdade att omfattande avverkningsanmälningar skadar tjäderns fortlevnad i området.

Domstolen återför ärendet för fortsatt handläggning i enlighet med vad som anges i domskälen.

Intressant i beslutet är domstolens argumentering kring kalhyggestekniken. Man skriver bl.a. att: *"Domstolen noterar att flera av de arter som föreningen observerat och lyft fram i sitt överklagande är sådana vars populationer, just på grund av konventionellt trakthyggesbruk, är vikande i landet som helhet eller i nu aktuella delar av Sverige. Det är fråga om arter som för sin långsiktiga överlevnad behöver större sammanhängande (ej fragmenterade) och flerskiktade skogar med olikåldriga träd och rikligt inslag av död ved. Den för de skyddade arterna skadliga inverkan av detta slags skogsbruk synes vara av generell karaktär som endast i någon mån kan lindras av den punkt visa naturvårdshänsyn som rekommenderas i Skogsstyrelsens beslut."*

Man skriver också, vilket är intressant att: *"Vid bedömningen av förutsättningarna att undgå artskyddsförbuden bör också, i enlighet med hänsynsregeln i 2 kap. 3 § miljöbalken, Skogsstyrelsen bedöma förutsättningarna för att tillämpa andra brukningstekniker och -strategier. I vissa lägen kan t.ex. ett försiktigare uttag av skogsbiomassa (genom kontinuitetsbrukande istället för konventionellt trakthyggesbruk), utan att förändra skyddade arters livsmiljöer på platsen på ett avgörande sätt, fordras för att undgå förbuden."*

Domen är intressant eftersom den för första gången belyser frågan kring alternativa brukningsformer för att klara hänsynen till bl.a. tjädern och dess livsmiljöer.



Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling. Europa investerar i landsbygdsområden